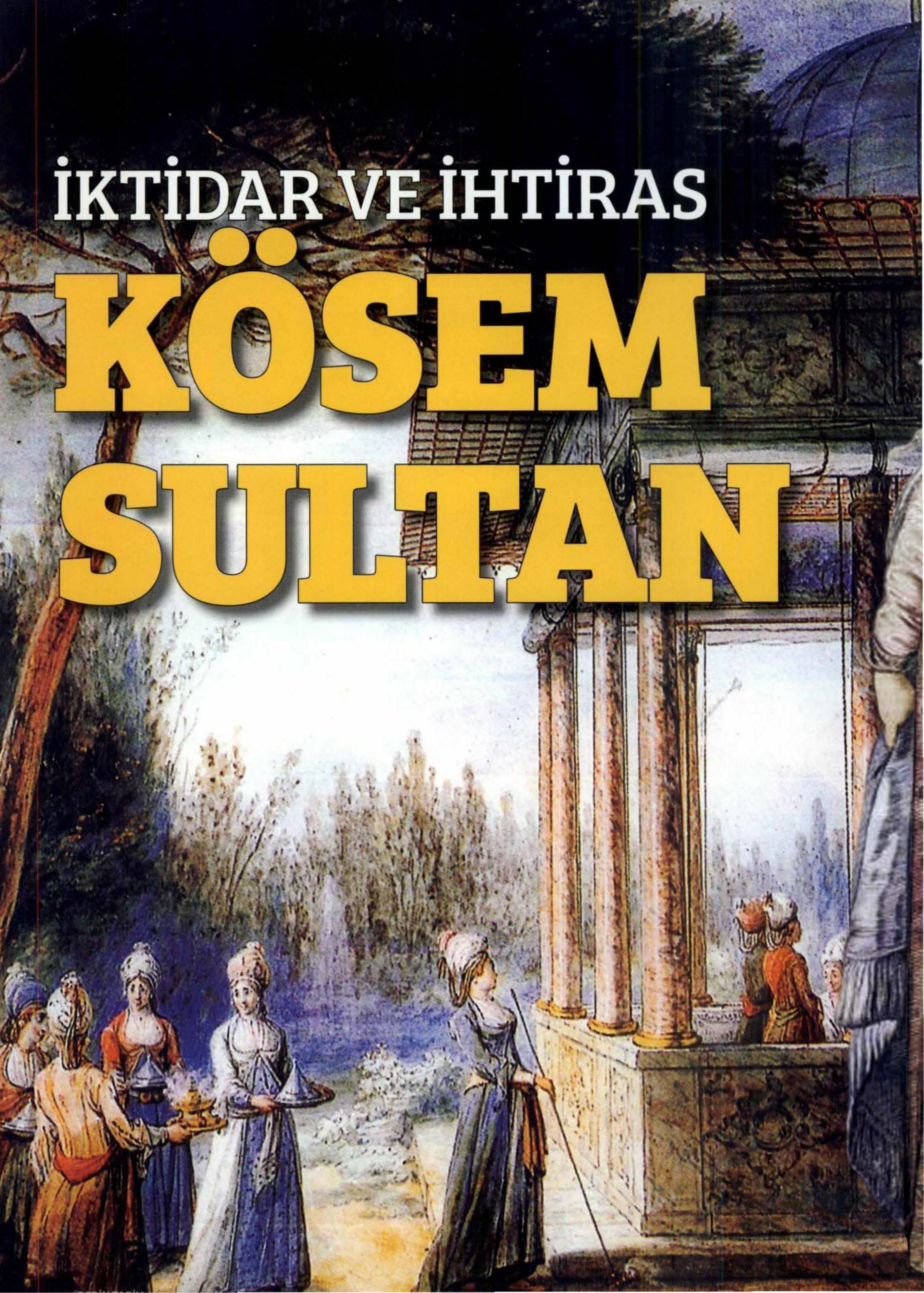

İKTİDAR VE İHTİRAS

KÖSEM SULTAN

Oğullarının selameti uğruna Fatih'in *Kânunnâme'sine* rağmen veraset sistemini değiştiren bir Valide Sultan neler yapmaz? "Kadınlar saltanatı"nın sivri ismi Kösem Sultan'ın "vekîl-i saltanat"tan katle uzanan hayatı.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

akozcان@gmail.com

16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı devlet yapısında geleneksel anlayışa aykırı değişimler yaşandı. Kanuni devrinin sonlarında başlayan şehzadeler arasındaki taht kavgaları, özellikle Bayezid'in Anadolu'da halktan ücretli asker yazması, bu askerlerin onun katlinden sonra haklarının devamını istemeleri Anadolu'yu kargaşa içinde bırakmış, merkezdeki yeniçerilerin oralarda da görevlendirilmesini gerektirmişti.

Kuruluş yıllarından beri şehzadelerin taşra sancaklarında valiliklere gönderilmesi geleneği Şehzade Bayezid olayından sonra sadece büyük şehzadeyle sınırlanmış, böylece Osmanlı saltanat verasetinde adı konmamış bir nevi veliahtlık ortaya çıkmıştır.

Ancak bu uygulama da uzun sürmeyecekti. III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'den (III. Mehmed) sonra hiçbir şehzade taşrada görevlendirilmedi, böylece sarayda "kafes hayatı" dönemi başladı. Bu arada saltanat verasetinde kalıcı bir uygulama söz konusu olmuş ve hanedanın en yaşlı erkek üyesinin cülusu geleneği devreye girmişti.

I. Ahmed ve sonrasında gelen padişahlar için Halil İnalcık'ın tabiriyle "Harem Sultanları" denilebilir. Bunların bir kısmı çocuk yaşıyordu, diğer kısmı da aklî ve ruhî yönden rahatsızdı. Gerçekten I. Ahmed 13 yaşında henüz sünnet bile

olmadan tahta çıkmıştı. Devri batıda ve bilhassa doğuda uzun savaşlar ile ayrıca Anadolu'daki Celali isyanlarının gölgesinde geçti. Yerine teamüle aykırı olarak getirilen kardeşi I. Mustafa'nın aklî dengesi bozuktur. Onun kısa süre içinde Şeyhülislam fetvasıyla hal'inden sonra padişah yapılan II. (Genç) Osman tahta çıktığında 14 yaşındaydı. Devletin hayrına bazı köklü değişiklikler yapmak isteyen bu iyi niyetli padişahın reform düşüncesi daha fiiliyata geçmeden hayatına mal olmuştu.

Onun ardından tekrar tahta geçirilen I. Mustafa bu defa daha uzunca bir süre saltanatta kalmışsa da, rahatsızlıkları devam ettiğinden hal' edilmişti. Bu süre zarfında İstanbul tam bir kargaşa içindeyken Anadolu'da durum pek farklı değildi: Erzurum Valisi Abaza Paşa gibi bazı devlet adamları merkeze karşı ayaklanmışlardı.

1623'te hanedanın en yaşlı erkek üyesi olarak tahta çıkarılan IV. Murad o sırada 11 yaşını yeni bitirmişti ve henüz sünnet bile olmamıştı. Önünde çözümlenmesi gereken pek çok dahilî ve haricî mesele vardı. Fakat son selefleri gibi o da devlet idaresi tecrübesinden yoksundu. Devlet yönetimindeki boşluğu bazı üst düzey saraylılar ve güçlü ağaların doldurmaya başladığı bu dönemde sarayın en güçlü şahsiyeti olarak Valide Sultanlar sahneye çıkmıştır.

Tarihçi Ahmed Refik Bey'in ifadesiyle bu güç bir nevi "Kadınlar Saltanatı" idi. Ancak bu saltanat IV. Murad'ın annesi Kösem Mahpeyker'le başlamamıştır. Bunun başlangıcı II. Selim'in hasekisi ve III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'a, hatta valide sultan olmamakla birlikte Kanuni'nin nikâhlı eşi Haseki Hürrem Sultan'a kadar götürülebilir. Nurbanu'nun gelini ve III. Mehmed'in eşi Safiye Sultan da devlet yönetiminde etkili valide sultanlardandı. Ancak valide sultanların en güçlüsü ve en etkilisi, IV. Murad'ın ve Sultan İbrahim'in annesi, IV. Mehmed'in de büyük annesi olan Kösem Mahpeyker Sultan'dır.

Veraset sistemini değiştirdi

Kösem Sultan eşi Sultan I. Ahmed'in saltanatı (1603-17) döneminde devlet işlerine pek karışmadıysa da vefatından sonra doğrudan müdahaleye başladığı görülür. Bunun en çarpıcı örneği, teamüle aykırı olarak I. Ahmed'den sonra tahta oğullarından birinin değil de, merhum padişahın kardeşi I. Mustafa'nın geçmesindeki rolüdür. I. Mustafa'nın -teamüle aykırı olarak ağabeyi Sultan Ahmed tarafından öldürtülmemesinde de onun katkıları mevcuttur. Zira en büyük şehzade olarak üvey oğlu II. Osman'ın tahta geçmesi durumunda teamül gereği kardeşlerini, yani öz oğullarının katledileceği endişesi taşıyordu. Bu olay Osmanlı Devleti'nde saltanat verasetinin değişmesini ve bu şekilde hanedanın devamını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde yüzyıllardır yürürlükte kalan ve Fatih'in ünlü Kânunnâme maddesine de aykırı olan bu uygulama, daha sonra devamlılık kazanacaktır.

Kösem Sultan, I. Mustafa'nın kısa süren saltanatı ve II. Osman'ın hükümdarlığı zamanında adet olduğu üzere Beyazıt'taki Eski Saray'da kaldı. 1623'te kendi oğlu IV.

» Kardeş katli bitiyor mu?

Hanedanın veraset sistemini değiştiren Sultan I. Ahmed'in tasvirlerinden biri.

Murad'ın cülusuyla Yeni Saray'a, yani Topkapı Sarayı'na taşındı.

Kösem'in etkili valide sultanlığının birinci evresi 1623-32 arasına denk gelir. Zira 11 yaşını yeni tamamlamış olan IV. Murad henüz çocuktı ve devleti yönetecek durumda değildi. Şehzadelerin taşrada valilik yaparak uygulamalı eğitim görmeleri de çeyrek asırdır uygulanmıyordu. Bu bakımdan şartlar valide sultanı doğrudan devlet işlerinin içine çekmişti.

Osmanlılarda saltanat naipliği yoktu, veziriazamlar saltanat vekili durumundaydı. Buna rağmen Kösem Sultan'ın adı bazı kaynaklarda "vekîl-i saltanat" şeklinde geçer. O sıralardaki başyardımcısı kethüdası Behram Ağa aracılığıyla onay-

lanmak üzere padişaha gönderilen telhis ve arzları "Arslanım" dediği oğlu adına inceleyip cevaplıyordu.

Son yıllarda sık sık yapılan cülus törenlerinde dağıtılan bahşişler hazineyi kurutmuştu. IV. Murad'ın cülus bahşişinin saraydaki değerli eşyaların eritilerek kesilen paralarla karşılanması büyük ölçüde Kösem Sultan'ın fikriydi. Vesayeti zamanında devlet işleri zorba sipahi ve yeniçeri ileri gelenlerinin elinde kalmıştı. Oğlunun İstanbul dışında olduğu zamanlarda da gelişmeleri ona bildirmeye özen gösteren Kösem Sultan, Sultan Murad'ın Bursa'da bulunduğu sırada çıkan cülus söylentileri karşısında sessiz kalmamış, durumdan oğlunu haberdar ederek Şeyhülislâm Ahizade

» Bağdat fatihi

Annesi Kösem Sultan'ı devlet işlerinden uzaklaştıran, İran sınırımızın mimarı IV. Murad.

Hüseyin Efendi'nin katlinde etkili olmuştu.

Ancak Sultan Murad için her zaman potansiyel tehlike gibi görülen oğulları Süleyman ile Kasım'ın öldürülmesine engel olamamış, sadece ruh sağlığı yerinde olmayan tek oğlu ve hanedanın yegâne erkek üyesi İbrahim'i "Hastalıkları yüzünden zararsızdır" diyerek koruyabilmiş, böylece Osmanlı hanedanının devamını güvence altına almıştır.

İlk etkili valide sultanlığı 9 yıl kadar süren Kösem Sultan, oğlu IV. Murad'ın 1632'de bizzat idareyi eline almasından sonra devlet işlerinden uzaklaşmış/uzaklaştırılmış, ancak protokoldeki üstün yerini hep korumuştur. Nitekim

IV. Murad'ın 1638'de Bağdat'ın Safevilerden geri alınmasıyla sonuçlanan seferden dönüşünde oğlunu İzmit'te karşılamış ve birlikte İstanbul'a dönmüşlerdir.

Rodos'a sürülecekti

1640'da tahta çıkan Sultan İbrahim zamanında Kösem Sultan'ın ikinci etkili valide sultanlık dönemi başlar. Bu durum ruhî dengesi pek yerinde olmayan padişahın 8 yıllık saltanatının özellikle ilk yarısı için geçerlidir. Saltanatın kesilmemesi ve güvenliği için oğlu Sultan İbrahim'e sürekli birbirinden güzel ve alımlı cariyeler sunan Kösem, devlet idaresini kendi eline almak istiyordu. Ancak yaşadığı dengesiz hayatla sınırları daha da

bozulan Sultan İbrahim, saltanatının ikinci yarısında annesini dinlemez olmuş, hatta başta teamüle aykırı olarak nikâhladığı zevcesi Hümaşah Telli Haseki olmak üzere diğer gözde cariyelerinin etkisiyle annesini saraydan uzaklaştırmayı bile başarmıştı.

Bu gelişmeler üzerine bir süre Eski Saray'da yaşamaya başlayan Kösem burada da devlet işleriyle ilgilenmeyi sürdürmüştür. Hatta daha önce IV. Murad'a raporlar hazırlayan ünlü siyasetname yazarı Koçi Bey'in, devlet yapısıyla ilgili Sultan İbrahim'e risaleler sunması da Valide Sultanın fikriydi. O sıralarda Sadrazam olan Salih Paşa'nın, Sultan İbrahim'in dayanılmaz bir halde olduğunu gizlice Valide Sultana bildirip saltanat değişikliği hususunda yardımını istemesi, bu vezirin hayatına mal olmuştu. Bu olaydan sonra Eski Saray'da tutulması bile tehlikeli görülen Kösem Sultan Florya'daki İskender Çelebi Bahçesi'ne gönderildi. Hatta gözde cariyelerinin etkisiyle Sultan İbrahim annesini Rodos'a göndermeyi bile düşünmüştü.

Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa, Sultan İbrahim'in durumu hakkında Valide Sultana yazdığı bir mektupta, "Sonunda seni ve beni canlı bırakmayacak. Hükümetin kontrolünü elden kaçıracağız. Halk perişandır. Onu hemen tahttan indiriniz" diye yazıyordu. Tabii Valide Sultan bu teklifi hemen kabul etmedi. Ancak Sultan İbrahim'in israfa varan çılgınlıkları hal' meselesini hep gündemde tutuyordu. Sonraki Sadrazam Sofu Mehmed Paşa da hal'den yanaydı; hatta bir ara işlerine karışan Kösem'i ortadan kaldırtmak istemişse de başarılı olamamıştı.

Nihayet Yeniçeri Ocağı'nın yüksek rütbeli kumandanları da taht değişikliğine razı oldular ve durumu Valide Sultana bildirdiler. Kö- »

SARAYIN EN SAYGIN HASEKİSİ

Kösem Sultan'ın asıl adı Anastasya olup Rum veya daha kuvvetli bir ihtimale göre Bosna kökenlidir. Bir valinin eline geçmiş ve darüssaade ağası tarafından saraya alınmıştır. Ölüm yılından hareketle 1589'da doğduğu tahmin edilebilir. Güzelliği yanında zarafeti, cazibesi, davranışlarıyla cariyeler arasında dikkat çeken Kösem Sultan kısa sürede Sultan I. Ahmed'in haremine girdi. Batı kaynaklarına göre "ay yüzlü" anlamına gelen Mahpeyker adını çehresinin güzelliğinden, "Kösem" sıfatını ise pürüzsüz cildinden veya lider kimliğinden almıştı. Kendinden bir yaş küçük olan Sultan I. Ahmed'den dünyaya getirdiği Murad, Süleyman, Kasım ve İbrahim adlı oğulları sayesinde sarayın en saygın hasekisi haline geldi.

sem'in de razı olmasıyla Sultan İbrahim tahttan indirildi ve yerine 7 yaşındaki en büyük oğlu Mehmed padişah yapıldı (8 Ağustos 1648). Yeni padişah IV. Mehmed, Sultan İbrahim'in hasekilerinden olup Kösem Sultan'ın yetiştirmelerinden Hatice Turhan Sultan'ın oğludur. Nitekim kaynaklarda kendisinden "Vâlîde-i Muazzama", "Vâlîde-i Kebîre" gibi unvanlarla bahsedilen Kösem, artık büyük validedir.

Aslında teamül gereği oğlu tahta olmayan Validenin Eski Saray'a gitmesi gerekiyordu. Ancak Kösem Sultan sadece torunu olan padişah üzerinde değil, gelini Turhan Sultan üzerinde de otorite kurmak istiyordu. Bu yüzden Eski Saray'a gitmemiş, Turhan Sultan'ın gençliğini ve tecrübesizliğini ileri sürerek Topkapı Sarayı'nda kalarak devlet işlerine müdahaleye devam etmişti. Bu arada Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin, Sultan İbrahim'in katlinden sonra Kösem'i Eski Saray'a gönderme girişimleri de başarılı olmamıştı.

O sıralarda Sultan İbrahim'i tekrar tahta geçirmek için faaliyetler devam ediyordu. Bu girişimlere, karanlık bir odada mahpus tutulan padişahın bütün saray halkını rahatsız eden feryat ve figanları eklenince öldürülmesi sözkonusu

oldu. Kösem Sultan devletin veya kendi iktidarının selameti için öz oğlunun öldürülmesine engel olmadı.

Üç yıllık bu üçüncü etkili Valilik döneminde Kösem Sultan, Yeniçeri ağalarına dayanarak bir hükümdar gibi davranmaya ve devlet işlerinde etkili olmaya devam etti. Bu arada kendisine destek veren ocağın ileri gelen subaylarının çok zenginleştikleri de belirtilmelidir.

Ancak asıl Valide Sultan olan Hatice Turhan Sultan da boş durmuyordu. O da saray ağalarına dayanarak Büyük Validenin rakibi hale gelmişti. Zamanla bu rekabet ağalara da sirayet etmiş ve adeta iki fırkaya ayrılmışlardı.

Perde ipiyle boğdular

Merkezdeki bu olumsuz gelişmeler zamanla taşraya da sıçradı. Anadolu'da isyanlar artarken, gerekli yardımların yapılamaması yüzünden Girit savaşları uzadıkça uzadı. Bu arada malî sıkıntılar yüzünden İstanbul'da büyük bir esnaf ayaklanması çıkmıştı.

Saray ağalarının en güçlülere, başta Başağa Lala Süleyman Ağa, padişah muallimi Hoca Reyhan Ağa ve Musahip İsmail Ağa idi. Ocak ağaları ile saray ağaları arasındaki nefret, zaman zaman birbirleriyle kavgaya kadar varıyordu. Sonunda Yeniçeri Ocağı'nın yüksek rütbeli kumandanları, Turhan Sultan'ın gücünü kırmak için IV. Mehmed'i tahttan indirip yerine daha mülayim olup Valide Sultanlık gücünün yönetemeyeceğini düşündükleri Saliha Dilaşub Sultan'ın şehzadesi Süleyman'ı (II) geçirmeye karar verdiler.

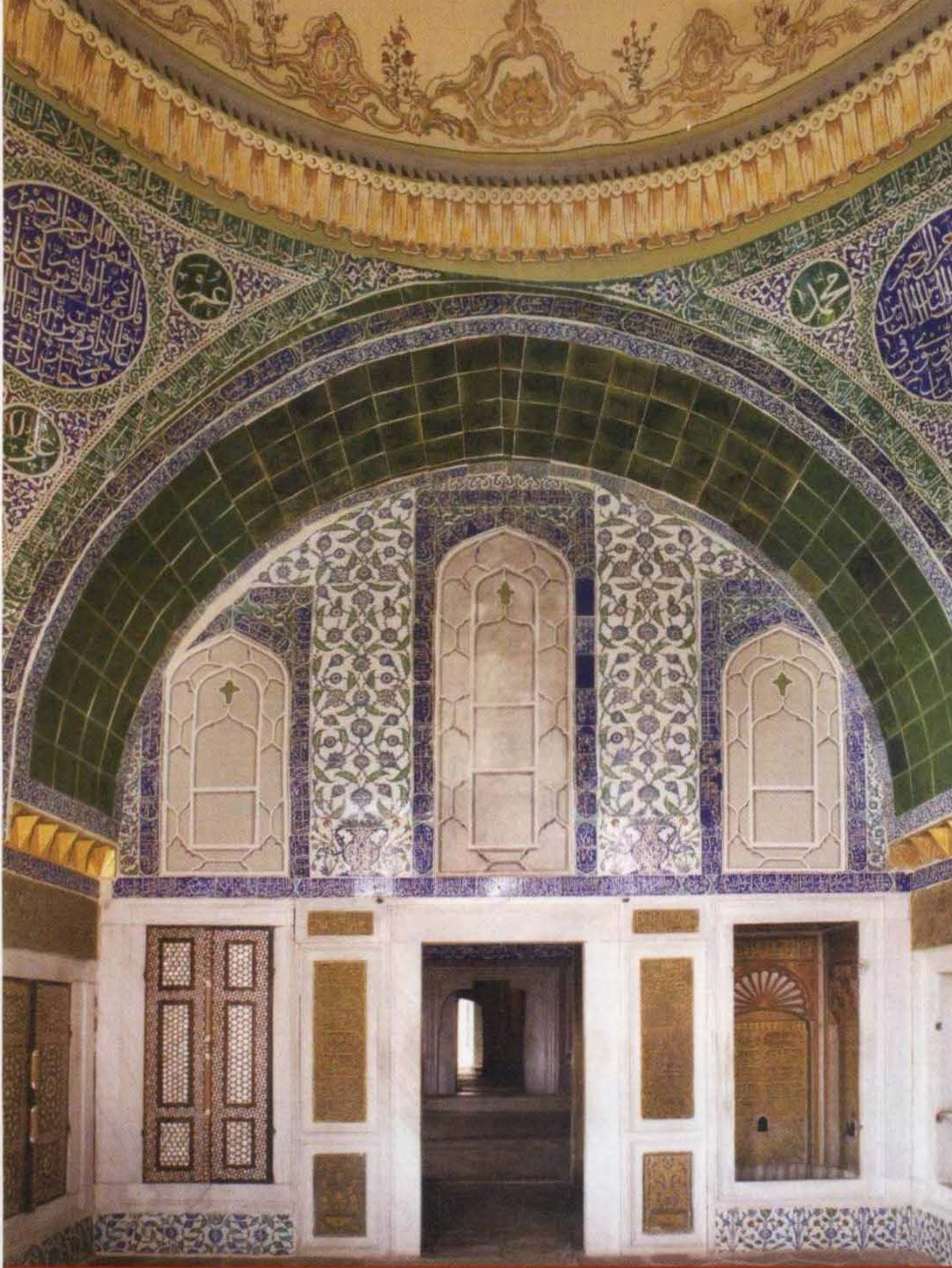
Kösem Sultan da gelinine karşı başta Bostancıbaşı Ali Ağa olmak üzere kendisine bağlı birkaç saray görevlisini harekete geçirmişti. Plana göre sarayın demir kapısıyla bazı küçük gizli kapıları geceleyin açık bırakılacaktı. Buradan giren özel yeniçeriler Şehzade Süleyman'ı tahta geçirip Turhan Sultan ve destekçilerini saraydan kaçırarak veya öldüreceklerdi. Bu arada Helvacıbaşı Üveys Ağa da kendisine verilen iki kavanoz zehirli şerbeti hasodabaşıya vererek çocuk padişah IV. Mehmed'i öldürecekti. Ancak bu plan Kösem Sultan'ın cariyelerinden Melekî Kalfa'nın yapılan hazırlıkları yakın olduğu

» Harem'den yadigâr

Osmanlı kuyumculuğu ve imparatorluk sanatının nişanelerinden 17. yüzyıla ait murassa yeşim kaplı ayna ve saray işçiliğinin zarif örneği zümrüt küpe.

» Harem'de ihtişamlı bir oda

Sultan I. Ahmed'in sarayda kendi adıyla anılan ve ailesiyle birlikte yaşadığı Has Oda.

Turhan Sultan'a haber vermesiyle bozuldu.

Nihayet 3 Ağustos 1651 günü kayınvalidesi Kösem Sultan'ı öldürtmek üzere harekete geçen Hatice Turhan Sultan, başta Başlala Süleyman Ağa ile adamları olmak üzere 120 kadar zülüflü baltacıyı da yanına çekmişti. Enderunlular bile IV. Mehmed'i ortadan kaldırmak isteyen Büyük Valideye karşı silahlanmışlardı. Gelişmelerden Kösem Sultan'ın haberi yoktu.

Gece yarısı silahlı Enderunlular önce IV. Mehmed'i zehirlemeyi üstlenen saray görevlisini öldürdüler, ardından Harem'e girdiler. Bu arada Süleyman Ağa ve adamları silahlı olarak büyük validenin da-

iresi önüne geldiler ve adamlarını oradan uzaklaştırdılar. Gürültüyü duyan Kösem Sultan kendi adamları zannederek "Geldiler mi?" diye seslendi. Süleyman Ağa, "Belî (evet), dışarı buyurun" diye cevap verdi. Ancak Büyük Valide gerçeği anlayınca odadan odaya koşarak kaçmaya başladı.

Sonunda bir dolabın üzerindeki küçük bir hücreye saklandı. Ancak kısa sürede yeri öğrenildi, eteklerinden ve ayaklarından çekilerek aşağı indirildi. Zülüflü Baltacılar Küçük Mehmed üst üste vurduğu darbelerle etkisiz hale getirdiği Mahpeyker Kösem Sultan'ı pencere perdesi ipiyle boğarak öldürdü. O sırada Büyük Validenin

dairesini yağmalayan saldırganlar da dağılıp gittiler. (Başta İngiliz diplomat ve tarihçi Rycout olmak üzere Batılı yazarlar bu olayı fazlaca abartarak anlatırlar ki, duyduklarını nakletmişlerdir.)

Topkapı Sarayı'ndan Eski Saray'a getirilen Kösem Sultan'ın naaşı teçhiz ve tekfin işlemlerinin ardından kılınan cenaze namazından sonra Sultanahmet Camii yakınındaki I. Ahmed Türbesi'nde eşinin yanına gömüldü.

Kösem Mahpeyker Sultan'dan sonra Valide Sultanlık sona ermemiş, gelini Hatice Turhan Sultan'la devam etmiştir. Kayınvalidesinin öldürülmesinden sonra tek Valide Sultan olarak kalan Turhan Sultan, Kösem yanlısı yeniçerileri de ortadan kaldırdıktan sonra rahat hareket etme imkânını bulabilmişti.

Rus asıllı Turhan Sultan'ın Valide Sultanlığının ilk beş yıllık evresinde merkez ve taşradaki bozukluklar ve istikrarsızlığa bağlı olarak yetenekli devlet adamı arayışları devam etti. Sonunda Mimar Kasım Ağa'nın tavsiyesiyle 1656'da Sadrazam yapılan Köprülü Mehmed Paşa ve soyundan gelen haleflerinin becerikli idareleriyle devlet tekrar eski gücüne kavuşmuştur.

Bu iyi niyetli Valide Sultanın 1683'te ölmesi ve Viyana muhasarasındaki bozgunun etkisiyle Osmanlı Devleti'nde adeta sonun başlangıcı görülmüş; ancak kökü sağlam temellere dayalı imparatorluk yaklaşık 2,5 asır daha yaşamıştır. Devlet işlerine müdahale eden etkili Valide Sultanlar devri ise Hatice Turhan Sultan ile kapanmış oluyordu. ■

Abdülkadir Özcan

Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.